

FERRAN ARCHILÉS

Heretgies, revoltes i (alguns) sermons

*La producció de Joan Fuster (1945-1992):
una proposta de periodització*

La producció escrita de Joan Fuster, la que fou publicada, abraça quasi cinquanta anys que van des dels primers escrits en publicacions locals a Sueca fins a les darreres pàgines signades, al lllindar de la seua mort (a més a més de treballs inèdits, alguns dels quals han vist la llum després). El volum és oceànic. Segons els còmputos més fiables que ha fet Antoni Furió, es tracta de vora setanta llibres, milers de publicacions periodístiques, centenars de col·laboracions en revistes, desenes de col·laboracions puntuals, traduccions... I cal deixar al marge, atès que no van ser textos publicats, el seu epistolari del qual a hores d'ara han vist la llum ja setze volums i que està lluny d'estar complet. Quasi cinquanta anys de producció, d'obra publicada són, sens dubte, molts anys. I més diversa i complexa resulta aquesta obra si tenim en compte tot el que significa passar dels contextos culturals de producció i publicació de la dècada dels anys quaranta al marc de l'Espanya posterior a la dictadura. Així mateix, els contextos intel·lectuals, socials i polítics europeus —sense els quals no és pot entendre la factura intel·lectual de Fuster— van passar de l'angoixada postguerra a l'eclosió neoliberal, d'un món de subsistència a la societat de masses.

Ferran Archilés (Castelló de la Plana, 1971), és historiador, professor del departament d'Història Contemporània de la Universitat de València. És autor d'un dels estudis més minuciosos sobre l'obra de Joan Fuster, *Una singularitat amarga. Joan Fuster i la identitat valenciana* (Afers, 2012), a més de nombroses publicacions sobre historiografia i el valencianisme polític en la història contemporània

Proposem tot seguit una cartografia (però no una exposició exhaustiva), cronològicament estructurada, de l'obra escrita de Joan Fuster, dividida en quatre grans etapes. No es tracta, doncs, d'una classificació temàtica de la seua producció, a la manera que altres autors han assajat.¹ Certament, una classificació temàtica te un gran interès per tal de clarificar i aprofundir en una perspectiva global de la producció de Joan Fuster. Però en eixe cas es corre el risc, sovint, de fer prevaldre una dimensió estàtica, on la cronologia resulta sacrificada. A més, a més, des d'un punt de vista temàtic, no hi ha cap possibilitat d'establir talls radicals. Fuster va continuar mantenint el seu interès per certs temes, així com per certs gèneres, al llarg de diverses etapes. Sovint, però, la diferència es troba en el ritme de publicacions o en l'atenció dedicada a un o altre gènere. Aquestes continuïtats s'aprecien especialment a les seues col·laboracions a les revistes, però també a la premsa periòdica.

L'obra de Fuster té sovint un caràcter mestís, híbrid. Textos publicats en premsa acaben formant part de llibres que els recuperen i recontextualitzen. Sovint la causa de fons d'aquesta híbridesa va lligada a les necessitats imposades per una subsistència precària o per la contingència. Però aquest caràcter mestís s'adiu amb el gènere de l'assaig, afortunadament. Són pocs els llibres que Fuster pogué realitzar de manera monogràfica (obres poètiques a banda). *Nosaltres, els valencians* és, justament una excepció. Banc de proves, «provatures», assaigs d'assaigs... els escrits fusterians a la premsa, al seu diari, etc., són planters d'idees (també el seu epistolari) i de formes. A més, Fuster hagué de transitar entre el castellà i el català, *pro pane lucrando*, la qual cosa transformà i sovint multiplicà els marcs de difusió.

Sovint, a l'abordar l'estudi de l'obra de Fuster es planteja el risc de veure-la com una obra sense canvis, homogènia des del principi. No és un problema de «coherència», naturalment. O no és només un problema de coherència, en tot cas. Qui podria demanar coherència a una obra —a qualsevol obra— que s'estén al llarg de mig segle! Només una obra rígida, dogmàtica, seria coherent en aquest sentit,

¹ Potser la primera classificació de la seua obra en aquest sentit és la que va oferir Joaquim Molas, al seu pròleg a Joan FUSTER: *L'Home, mesura de totes les coses*, Barcelona, Edicions 62, 1967, pp. 5-14. Cal veure els diversos treballs en l'antologia a cura de Jaume Pérez Muntaner) *Joan Fuster en els seus millors escrits*, Barcelona, Editorial Miquel Arimany, 1982. Al recer del text de Molas, cal veure el pròleg de Josep Maria Castellet a Joan FUSTER: *Diccionario para ociosos*, Barcelona, Edicions del Mall, 1986, pp. 9-20. Posteriorment s'han publicat diverses antologies on els prologuistes han aprofundit en la classificació. Per exemple, la de Joan Antoni Fluixà a *Ser Joan Fuster*, Alzira, Bromera, 1991; Josep Ballester a *Indagacions i astúcies. Antologia de textos assagístics*, Barcelona, Edicions 62, 1995, pp. 21-53; Isidre Crespo a *Raons i paraules*, Barcelona, Hermes, 1999, pp. 19 i ss.

doncs. No és el cas. El perill és caure en una lectura teleològica de la producció d'un autor, en especial quan estem al davant d'una obra llarga i fecunda. Però, el ben cert és que no és possible no observar en l'obra de Fuster fils conductors que mostren que a poc a poc —i de fet no gaire a poc a poc...— el gros de la seua producció prosística —periodística o assagística— té, sobretot, una dimensió *pública*, o *cívica*. Més ben dit: *política*. Fuster, així que pogué prendre un cert control de la seua obra volgué que aquesta fos *útil*. Ho explicà a la introducció al primer volum de les seues obres completes, datat l'any 1968: «...ben pensat, aquesta hipotètica utilitat no prové del meu treball, sinó de les motivacions i de la temàtica que el determinen, motivacions i temàtica que, en línies generals, queden molt vinculades a uns quants problemes bàsics de la nostra comunitat i al sentit més profund de la nostra cultura. Les pretensions de l'edició no van més enllà. I la resta, de moment, no m'importa gaire: *l'ardua sentenza* sempre és una facècia pòstuma».

Captatio benevolentiae al marge, la reflexió va prou més enllà de la contingència editorial precisa d'aquell primer volum de l'obra completa i val per un autoretrat de Fuster com a *intel·lectual*. Amb les ironies que facen al cas i que Fuster va prodigar sobre ell mateix, la seua figura —la seua obra— defineixen exactament a un intel·lectual —en el sentit *francès* del mot— i no només a un «home de lletres». Un intel·lectual, però, en l'ara i ací del País Valencià i la cultura catalana de la postguerra espanyola. «He escrit molt, he escrit massa», dirà també Fuster. «Però no és l'abundància que em preocupa. La professionalització, d'una part, i les obligacions diguem-ne polítiques, d'una altra, m'han impulsat i de vegades forçat a escriure una quantitat immoderada de papers incidentals. Uns, *pro pane lucrando*, d'altres per exigències de catequesi o d'excitació civil».² *Voilà*, Joan Fuster: autor de textos herètics, revoltats i, com deu i Karl Marx manen, d'algun que altre sermó...

PRIMERA ETAPA: ANYS DE FORMACIÓ (1945-C. 1951)

Passats els anys de la infantesa i adolescència —marcada per la guerra del 36— el jove Fuster hagué de navegar entre l'autodidactisme i una discreta formació reglada, però aviat concreta les seues aspiracions literàries, proteiques. «Érem valencians, de poble i no procedíem de llars on el llibre fos un moble necessari», digué Fuster de Vicent Andrés Estellés i d'ell mateix. Sota la dictadura, amb el tall que suposà la guerra, l'accés a la cultura era en castellà. «La re-vinculació amb l'idioma —el cata-

² Joan FUSTER: *Obres completes. I. Llengua, literatura, Història*, Barcelona, Edicions 62, 1968, pp. 8-10

là— vam haver de proposar-nos-la a través de textos anacrònics o subalterns [...]. No importa això. El fet és que literàriament, ens desmamàvem d'una mamella grotesca i tòxica».³ Primer fou la poesia, possiblement, però de seguida vindria la resta.

Som al davant d'una primera etapa que podem qualificar de formació, que abraçaria des del primer text publicat per Joan Fuster a publicacions locals suecanes, fins al període de preparació del seu primer llibre d'assaig. Aquest període inclou bona part de l'etapa de producció poètica de l'autor, i així el seu primer recull *Sobre Narcís*, tot i que la producció poètica es perllongaria encara en el temps. Si aquesta fou la seua primera inclinació, però, el ben cert és que ja en aquest període assistim a l'aparició de Fuster com a assagista. Fet i fet la seua primera publicació en prosa, «Significació espiritual de la muntanyeta dels Sants» (premiada als Jocs Florals del 1945 a Sueca) és, sota l'empara del motiu local, un assaig sobre la condició temporal, humana de la contemporaneïtat. Armat del bagatge de lector contumaç d'Eugeni d'Ors i de José Ortega y Gasset, Fuster s'afaiçona des de la seua condició perifèrica com un possible assagista. Fuster vol pensar la modernitat. Aquest fil el trobarem (al bell mig d'una remarcable diversitat de textos ocasionals que inclouen aforismes o comentaris culturals diversos) a *Verbo*. Aquesta publicació, que arranca el 1946 per a perllongar-se una dècada, és per la intensa implicació de Fuster la intervenció més destacada i potser característica d'aquesta etapa, al marge de la seua obra poètica. El centenar llarg de contribucions fusterianes marquen el to per la diversitat de temes —de poesia a estètica i filosofia— de tot allò que interessaria ja per sempre a Fuster. I a més, a la revista veren la llum, un seguit d'il·lustracions, dibuixos o vinyetes —d'inspiració avantguardista i sobretot surrealista— de la mà de Fuster, en la que fou una vessant menor però en absolut irrellevant de la seua factura intel·lectual.⁴

En aquests anys, a més a més, el jove Fuster es donà a conèixer en l'àmbit literari de la ciutat de València, on establí contacte amb el grup *resistencialista* de Torre i conegué al que restava del valencianisme de preguerra, al qual jutjarà molt críticament per la seua incapacitat de reaccionar. El seu pas per la Universitat de València, on estudià Dret fou possiblement més decisiu que no sembla, però li deixà un

³ Joan FUSTER: «Nota —provisional i improvisada— sobre la poesia de Vicent Andrés Estellés», en VICENT ANDRÉS ESTELLÉS: *Recomane tenebres. Obra completa 1*, València, Eliseu Clement Editor, 1982 8ed. Orig. 1972), pp. 22-23

⁴ Reproduïdes a Joan FUSTER: *Obra completa de Joan Fuster. Volum primer Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos* (a cura d'Antoni Furió i Josep Palàcios), Barcelona / València, Edicions 62 / Diputació de Barcelona / Universitat de València, 2002

bagatge intel·lectual ple d'insatisfaccions. L'evolució ideològica de Fuster fou en aquests anys intensa. El trencament amb el passat —religiós, nacional— s'apuntava en l'horitzó, però no fou senzill.

SEGONA ETAPA: LA MADURESA DE JOAN FUSTER (1952-C. 1968)

Aquesta segona etapa és la de la plena maduresa de la producció fusteriana. L'any 1952 ve marcada per dues fites importants. En primer lloc la confirmació de Fuster com a assagista, amb la data d'enllestiment (però no de publicació, que es demoraria) del seu primer llibre d'assaigs, *Les originalitats*. Fuster publicaria en aquesta etapa obres a les editorials Barcino, Moll i Selecta, és a dir possiblement les editorials més prestigioses de l'àmbit lingüístic català. Aquesta és, potser, la manifestació més clara de la seua capacitat de projecció enllà de l'àmbit valencià, de com s'anà construint la centralitat de la seua figura en la cultura catalana. En segon lloc, però, també en aquests anys Fuster inicià les col·laboracions regulars en la premsa de la ciutat de València (primer al diari *Levante*, després a *Jornada*) que s'estendrien al llarg d'una dècada. També representaria la consolidació de les col·laboracions poc abans iniciades a les revistes de l'exili català, a Mèxic (*Pont Blau*, *La Nostra Revista*). Tot i que la seua difusió a la península podia ser limitada, aquests textos li van permetre a més d'un marge considerable de llibertat, consolidar el seu prestigi enllà del País Valencià entre sectors rellevants de l'exili.⁵

És en aquest període que es fixaria la figura plena de Fuster com a *intel·lectual* i no només com a poeta o escriptor ocasional d'assaig o article literari a la premsa. És el moment en que, amb un ritme pausat, apareix la figura pública de Joan Fuster, fins assolir un moment decisiu el 1962 amb la publicació de *Nosaltres, els valencians*. Naixerà, per tant, en aquests anys el «fenomen Fuster» al si de la cultura catalana, desbordant de llarg l'espai valencià.

Podríem dividir aquesta segona etapa en dues subetapes.

Els anys decisius (1952-c. 1961)

En aquesta primera subetapa s'aprecia l'inici del predomini de l'assagista més pur, en català. És aleshores que veurà la llum, finalment, *Les originalitats* (1956). Un any abans havia aparegut l'importantíssim assaig sobre art, *El descrèdit de la realitat* (1955), una obra decisiva en l'evolució intel·lectual de l'autor. A més totes dues

⁵ La dècada dels anys cinquanta fou especialment intensa pel que fa al nombre de publicacions de Fuster a les revistes de l'exili, vora un centenar. Vegeu, JOAN FUSTER: *Papers d'exili, 1950-1967* (a cura de Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marques), Barcelona, Curial, 1995

obres serien traduïdes al castellà, uns anys més tard (sense que el llibre sobre l'art assolís el ressò que mereixia). Les primeres mostres de l'admirable dietari de l'autor conformaren el gros de *Figures de temps* (1957), obra que li permetrà guanyar el premi Yxart d'assaig, que fou seguit d'*Indagacions possibles* (1958). A més (tot i que la datació dels textos s'estén per tota la dècada dels anys cinquanta) s'hi publicà el primer volum d'aforismes, *Judicis finals* (1960). El gènere aforístic fou una constant en la producció fusteriana, una predilecció i una de les fites de la seua obra. En aquests pensaments afuats és on, possiblement, pot veure's millor l'evolució *moral*, la maduració del Fuster pensador.

Tot plegat és un bagatge impressionant i dona la mesura de la solidesa que Fuster havia assolit en l'assaig. Però aquest és també el moment de l'aparició dels primers estudis literaris extensos (i ja no en format d'article de periòdic), sobre sant Vicent Ferrer o Ausiàs March, així com dels dos volums sobre *La poesia catalana* (1956) o *l'Antologia de la poesia valenciana* (1956). Fuster s'hi mostra com un autor prolífic que multiplica la seua veu publicant tant a Barcelona com a Mallorca, i encara a Mèxic. Cal assenyalar per la seua transcendència que a partir de 1954 Fuster ha començat una presència decisiva a Barcelona, on es mostra com l'interlocutor clau des del País Valencià.

Aquesta etapa és també la de les col·laboracions regulars —bàsicament en castellà— a la premsa valenciana, amb vora cinc-cents articles, que s'estendrien al llarg d'una dècada i que acabarien de manera abrupta a partir de 1963. La varietat d'aquells escrits és remarcable, en especial si pensem la modèstia del mitjà de publicació: *Levante*, *Jornada*. Allà Fuster assajarà un poc de tot, amb articles que van des del més estrictament assagístic al comentari erudit o la ressenya bibliogràfica, tot passant per comentaris sobre l'actualitat social o cultural de la ciutat (i de fet s'apunta, tímidament, algun comentari de caire «polític» en el sentit de la reflexió valencianista). Són textos clau per a resseguir l'evolució ideològica fusteriana, en especial pel que fa a la qüestió valenciana.⁶ Fuster assajà allà un primer intent de presència activa en l'esquifida esfera pública valenciana sota la dictadura.

El 1959 Fuster inicia també una fecunda col·laboració a *Destino* (que s'estendrà fins al 1973) i a *Serra d'Or* (fins al 1983). Aquesta etapa marcarà, en definitiva, la fi de la publicació de llibres de poesia (no de la seua escriptura, com queda dit) per molt de temps, amb *Terra en la boca* (1953) i *Escrit per al silenci* (1954), paradoxalment potser els seus llibres més reeixits.

⁶ He intentat resseguir-lo a Ferran ARCHILÉS: *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat sobre la identitat dels valencians*, Catarroja / Barcelona, Afers, 2012

Fuster, polígraf de grat o per força, és en aquests anys —i amb la precarietat que fa al cas— que Fuster es *professionalitza* en el món de les lletres. Josep Pla digué de D'Ors i el noucentisme que havia sigut un «treball admirable de subversió antiprovinciana» i Fuster ho rememorà en parlar de Pla.⁷ Però és encara més literalment cert si ho apliquem a Fuster. La dècada dels cinquanta és el testimoni més clar i encara tot allò no era més que el principi.

Els «anys Fuster» de la cultura catalana (1962-c. 1968)

Aquesta segona subetapa mostra el predomini de Fuster com a figura central de la prosa d'idees catalana, definitivament. Apareixen en aquest moment el que podem anomenar «assaigs públics», significativament amb *Nosaltres els valencians* (1962) i en certa manera *El País Valencià* (1962), tot i que hagués estat concebut com una guia de viatges «innocent». També, cal incloure ací el breu però molt influent *Qüestió de noms* (1962) i en definitiva el diàleg amb Jaume Vicens Vives, aleshores una de les figures clau de la cultura catalana. La dimensió política d'aquests textos és remarcable, i es converteix en una fita cabdal en la producció fusteriana. Sense exagerar gaire, podem dir que 1962 fou l'any decisiu en la construcció de la imatge pública de Joan Fuster.

L'impacte de *Nosaltres els Valencians* i la polèmica sobre *El País Valencià* en terres valencianes convertiran Fuster en una figura detestada per bona part de la dreta local, però el consolidarà definitivament com a referent d'un grup generacional d'universitaris que des de finals de la dècada dels cinquanta estaven reinventant el nacionalisme valencià. Des d'aleshores, la seua presència és cada cop més rellevant. Fuster s'hi resignarà a fer tots els papers de l'auca...

Tanmateix, en aquests anys d'efervescència pública apareixeran també altres estudis de caire més historiogràfic, treballs d'història cultural o d'història social de la llengua (i no tant estudis literaris estrictes, dedicats a figures o gèneres concrets). Cal assenyalar treballs com *Poetes, moriscos i capellans* (1962) o *Heretgies, revoltes i sermons* (1968), així com alguns dels treballs dedicats al bandolerisme català (en col·laboració amb Joan Reglà). Són textos brillants, pel contingut tant com per la forma, i del tot inusuals en el context historiogràfic del moment. De la mà, a més, d'un autor que no era professor universitari. Potser fou per això, però.

⁷ Joan FUSTER: «Notes per a una introducció a l'estudi de Josep Pla», en Josep PLA: *El quadern gris*, Barcelona, Destino, 1998 (ed. Original, 1966), p. 27

De caire diferent serien els importants pròlegs a les obres de tres autors com Josep Pla, Joan Salvat-Papasseit i Salvador Espriu, publicats entre 1962 i 1966. No es tracta d'obres erudites o investigacions en sentit estricte. En realitat, són tres textos de naturalesa assagística: el pròleg a Pla marcà època i encara cou. Cal fer notar que en aquesta ocasió es tractava de textos dedicats a autors del segle XX i no d'època medieval o moderna, com fins aleshores. Aquests textos mostren a més l'estatus que havia assolit Fuster en l'àmbit cultural dels Països Catalans. El pròleg a l'escriptor empordanès encapçalava ni més ni menys que la que havia de ser la darrera edició de l'obra completa de Pla.

I encara, el 1964 veia la llum el llibre més singular de tot el període per no dir el més singular de tota l'obra de Joan Fuster, com fou la biografia *Raimon*. Aquest volumet és un exemple de com Fuster posà tot el seu prestigi al servei del que l'aparició del cantant de Xàtiva representà per a la llengua i la cultura catalanes. El llibret, però, prenia les lletres de Raimon tan seriosament com qualsevol dels textos literaris analitzats en els pròlegs abans esmentats. Es tracta d'una obra singular per la temàtica, però perfectament encabida en el gros de la producció assagística i analítica de Fuster.

Infatigable, el conreu de l'assaig estricte (mai exempt, però, de dimensió política) el menarà a donar a la llum una obra tan característica de l'obra fusteriana com és *Causar-se d'esperar* (1965). El llibre estava bastit amb textos inèdits del diari que Fuster escrivia des de feia anys, i s'afegia als fragments ja publicats. L'any abans s'hi havia publicat, en fi, *Diccionari per a ociosos* (1964), potser el llibre més fusterià de Fuster, si l'exageració ens és permesa, un dels seus retrats més complets. La confecció d'aquest llibre fou característicament híbrida, tot i que semblava recolzar-se en textos originalment del diari però que ara quedaven fora de la cronologia. El llibre que podia semblar dispers, acabà per ser una de les obres més coherents i representatives de Fuster.

Diccionari per a ociosos ens permet copsar quina era la imatge que oferia Fuster als lectors a l'alçada de 1964. Podem agafar un exemple quan, tot prenent Erasme com a excusa, dirà: «D'aleshores endavant l'home de lletres europeu aspirarà a conservar l'autonomia, a augmentar-la, erigint-se així davant els poders, les injustícies i les intimidacions: L'aspiració ha resultat a la llarga potser una mica petulant». Però Fuster afegia que amb tot, «Mentre que en l'intel·lectual modern segueixi arrelada aquesta convicció, no abandonarà la seua reserva. Per a bé o per a mal. Covard, i trampejant, tractarà de resistir-s'hi». Aquesta era la ferma convicció que Fuster tenia sobre el paper dels intel·lectuals; del seu paper: independent i disposat a dir la veritat al poder. I no calia ser un heroi... La cita, sabríem més tard, quan es va

publicar el diari d'aquells anys, estava datada no el 1964 sinó el febrer de 1956. Fuster no havia canviat d'opinió.⁸

Al remat, la idea d'una obra feta de retalls —si no podia ser una obra unitària— seria decididament un model. I així a partir sobretot dels articles publicats en premsa, Fuster confegirà en els anys següents llibres que poden ser considerats a tots els efectes obres assagístiques, com *L'home, mesura de totes les coses* (1967) i *Examen de consciència* (1968). Menys valorades que el *Diccionari per a ociosos*, les tres juntes formen el cim de l'assaig fusterià (diari a banda). D'altra banda, cal assenyalar que Fuster va culminar la publicació d'aforismes amb *Consells, proverbis i insolències* (1968). Dona vertigen pensar el que Fuster assolí en tres anys en el camp de l'assaig... en català... És que existia l'assaig en català? Si existia, Fuster el trastocà i redefiní en aquests anys. En el fons se l'inventà.

Cal assenyalar, així mateix, que a partir de 1963 i mentre es tancaven les portes de la premsa valenciana —després de la reacció a la publicació d'*El País Valenciano* i *Nosaltres, els valencians*— Fuster havia iniciat una col·laboració a la premsa de Barcelona que duraria més d'una dècada a *El Correo Catalán*, amb més de quatre-cents articles. A més, continuarien les col·laboracions a *Destino*, i *Serra d'Or*. Aquest fou un planter extraordinari de textos que serviren de material per a molts dels seus llibres d'assaig. De fet, quasi tots els seus llibres assagístics publicats des dels anys seixanta, procedirien de papers apareguts en aquestes tres publicacions.

Per últim, és ben remarcable que entre 1964 i 1967 Fuster va traduir o col·laborar en la traducció de cinc obres d'Albert Camus, entre elles assaigs com *El mite de Sísif* o *L'home revoltat* o narratives com *L'estrany*, a més d'altres obres com *Fontamara* d'Ignazio Silone. Pel que fa, sobretot, a l'escriptor francès —i enllà del criteri comercial que pot haver-hi en qualsevol traducció— és un indicador de l'interès fusterià pel pensament europeu —francès— de la postguerra: fou l'horitzó de tota la seua fàbrica intel·lectual.

TERCERA ETAPA: L'INTEL·LECTUAL PÚBLIC (C. 1968-1983)

Aquesta etapa s'emmarca entre la data de 1968, que veié la llum el primer volum de les obres completes de Fuster (a càrrec d'Edicions 62, que Fuster havia inaugurat amb la publicació de *Nosaltres, els valencians*) i l'inici del que s'ha denominat període de «silenci» (sobretot silenci «públic») fusterià. La consolidació de Joan Fuster

⁸ Joan FUSTER: *Diccionari per a ociosos*, Barcelona, Editorial AC, 1964, pp. 79.80. La datació el 1956 a Joan Fuster: *Obres completes II Diari 1952-1960*, Barcelona, Edicions 62, 1969, p. 230

en l'àmbit català es plena, i és també el moment de màxima presència en l'esfera pública espanyola. La dimensió cultural es veu acompanyada de manera persistent per la figura pública/política. Al mateix temps, però, l'etapa de maduresa de Fuster està ja completada. Al llarg d'aquests anys Joan Fuster desplega arguments i presències però amb poques innovacions, ni temàtiques ni ideològiques.

Aquests anys marquen la fi per a un llarg període dels assaigs més erudits. Fuster no publicarà sobre història cultural (ni de fet, obres polítiques) pensades de manera monogràfica. Amb tot aparegué una obra important com és *La Decadència al País Valencià* (1976), que és un recull de textos redactats els anys previs. Una possible excepció és la publicació de la molt influent *Literatura catalana contemporània* (1972), però bé podria ser que la seua data de composició fos anterior. En sentit estricte no és un assaig, ja que va ser concebut com una mena de manual, un vademècum utilíssim. Però la llibertat de judici l'acosta a l'assaig, i no a la monografia d'investigació.

Sense dubte resulta definitivament clau en aquests anys la presència de Fuster en importants mitjans de la premsa escrita catalana i espanyola. Des de 1969, publicarà a *Tele/eXprés* i a *La Vanguardia*, sumant un impressionant volum de més de mil articles (molts d'ells reproduïts també a *Informaciones* de Madrid). D'aquest oceà sorgiran recopilacions com ara *Babels i babilònies* (1972) i *Contra Unamuno y los demás* (1977). Es tracta d'obres amb un perfil polític acusat, si bé estructurat sovint al voltant del comentari d'actualitat. L'única excepció d'assaig més estricte —però una excepció cabdal— seria el diari publicat íntegrament com a volum segon de les obres completes, l'any 1969. El diari, però es presentà amb escrits la cronologia dels quals abraçava de 1952 a 1960 (amb actualitzacions puntualment assenyalades). Fuster recuperà, completà i contextualitzà la seua producció dietarística ja publicada, a més d'afegir moltes pàgines inèdites. La resta de l'obra completa (fins a cinc volums entre 1968 i 1977) no aportà gaires textos inèdits de caire assagístic semblant, ni tampoc dietaris.⁹ En canvi, cal destacar els articles publicats a la revista *Jano* (una revista professional mèdica) entre 1977 i 1981, textos assagístics d'alt nivell que tingueren, però, una circulació restringida en el moment de la seua publicació.¹⁰

⁹ Els textos que han sobreviscut del diari original, corresponents a 1953 i 1954, tant les pàgines inèdites com les reutilitzades, van ser publicades a Joan FUSTER: *Obra Completa de Joan Fuster. Volum primer...*

¹⁰ Vegeu la seua recuperació i traducció al català, Joan FUSTER: *Discordances*, Alzira, Bromera, 2010; *Més discordances*, Alzira, Bromera, 2011

L'increment de la presència pública en els anys del tardofranquisme i la transició (que anaren en paral·lel amb una intensa activitat política del mateix Fuster, espentant sempre, especialment des del País Valencià, el canvi) va anar acompanyada, inevitablement, de la producció d'una àmplia quantitat de textos de caire polític i circumstancial, però que van atorgar a la figura de Joan Fuster una visibilitat molt destacada, als Països Catalans com a Espanya. Així cal destacar també els escrits a la cartellera valenciana *Qué y Dónde* o a *Por Favor*, publicada a Barcelona. En aquests (com en alguns escrits coetanis a la premsa periòdica) Fuster actuà com un àcid comentarista de la realitat política de la transició democràtica. El caràcter *urgent* de molts d'aquests papers no afecta la seua brillantor.¹¹ Som al davant d'alguns dels textos fusterians més divertits...

A partir d'aquests o d'altres materials semblants apareguts a la premsa o als setmanaris, s'hi recopilaren obres de comentari polític adreçats a la situació valenciana: *Un país sense política* (1976) i *Destinat (sobretot) a valencians* (1979). A més, Fuster publicaria alguns breus *pamflets* adreçats a polèmiques específiques de la política valenciana com *País Valencià, per què* (1982) o *El blau en la senyera* (1977). Foren obres publicades per Eliseu Climent editor, que també edità un breu text de temàtica general per a la cultura catalana, com fou l'influent *Ara o mai* (1981).

Finalment, cal recordar que entre 1962 i 1983, Fuster publicà més de cinquanta pròlegs a obres d'altres autors (d'un total d'una seixantena al llarg de la seua producció) i vora quaranta textos per a les presentacions de catàlegs de pintors o per a acompanyar LP's. El prestigi acumulat per Fuster troba en aquest exemple potser la seua millor manifestació.

QUARTA ETAPA: UN SILENCI ACTIU (1983-1992)

La darrera dècada de la vida de Joan Fuster es caracteritzà per una radical reducció de les col·laboracions en la premsa escrita i en general per una reducció general del ritme de producció i publicació, induïda per l'edat, però no només. Aquesta anà en paral·lel amb una disminució conscient de la seua presència —de la seua exhibició— pública. No obstant això, veren la llum alguns llibres importants, bastits —i per tant en continuïtat amb un procediment característic de

¹¹ El millor exemple és la recopilació són els textos apareguts a *Qué y Dónde* i ara sistematitzats a JOAN FUSTER: *Obra completa de Joan Fuster. Volum tercer. Assaig, II* (A càrrec d'Antoni Furió i Josep Palàcios), Barcelona / València, Edicions 62 / Diputació de Barcelona / Universitat de València, 2011 i també a JOAN FUSTER: *Notes d'un desficiós* (a càrrec de Francesc Pérez Moragón i Nel·lo Pellisser), València, Institució Alfons el Magnànim, 2017

tota l'obra fusteriana— amb textos ja publicats. És el cas dels escrits de caràcter obertament polític que integren *Punts de meditació. Dubtes sobre la «Transició»* (1985). Es tracta d'un volum que recopilava intervencions ja publicades a la premsa diària o a setmanaris (com *Serra d'Or* o *Diario de Valencia*). No és difícil fer un paral·lelisme i pensar que aquests «dubtes» i aquestes «meditacions» que anunciava el llibre tenien a veure amb el *reflusso* i la retirada de l'escenari públic de Fuster. El descrèdit de la transició, i sobretot els canvis polítics a partir de 1982 i 1983 en el context espanyol i valencià —amb el triomf del PSOE— van fer que Fuster s'hi reubicara.

El 1985 es reeditaren també, sota el títol genèric de *Pamflets polítics*, diverses contribucions absolutament característiques que, en certa manera, fixaven el llegat *pamfletaire* fusterià. Més singular fou la publicació el 1987 dels *Set llibres de versos* que recopilaven el gros de la producció publicada trenta anys abans per Fuster i que incorporaven alguns textos inèdits (però no tots ni agrupava tots els publicats, ja que en anys posteriors s'han anat exhumant més versos).¹² No era un retorn a la poesia, és clar, però sí un recordatori de la transcendència que aquesta tingué en la producció fusteriana. Sembla que no fou a iniciativa pròpia que l'obra s'edità —si hem de jutjar vàlides les paraules de la presentació del volum— però no deixa de ser significatiu que Fuster no s'oposara. Fuster no renegà mai de la seua condició de poeta. En el moment que la seua figura pública es batia en retirada, el poeta guanyava pes.

Potser el llibre més important dels publicats en aquesta darrera dècada fou *Sagitari* (1985). En sentit estricte aquest fou el darrer llibre d'assaig pur. Es tractava un cop més d'un llibre híbrid, amb peces de nou de procedència diversa: periodística (des de textos de *Qué y Dónde* a papers d'*El Món*) catàlegs d'obres plàstiques i on fins i tot recuperà els darrers aforismes (publicats cinc anys abans) que veren la llum en vida de l'autor.¹³ Pràcticament tot el llibre es componia de textos ja publicats, però alguns d'accés difícil. Fuster trià textos amb un caràcter si no «intemporal», almenys que foren reflexions no del tot reduïbles a la pura contingència o la

¹² Una sistematització i recuperació fou publicada a Joan FUSTER: *Obra Completa de Joan Fuster. Volum primer Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos* (a cura d'Antoni Furió i Josep Palàcios), Barcelona / València, Edicions 62 / Diputació de Barcelona / Universitat de València, 2002; Joan FUSTER: *Poemes inèdits* (edició a càrrec de Salvador Ortells Miralles), València, Institució Alfons el Magnànim, 2018

¹³ Altres aforismes han vist la llum anys després, però la seua datació és incerta. És el cas de Joan FUSTER: *Bestiari*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2005

urgència contextual. Era una obra més *filosòfica* o moral que no *política*, sense que siga possible però, traçar cap línia divisòria absoluta, naturalment. Fou un llibre bell i important, que portava com a títol irònic el signe del zodíac que corresponia a la data de naixement de Fuster. Era una manera de vindicar la seua veu en primera persona, la de l'assagista à *la Montaigne*.

Cal assenyalar també, finalment, la publicació de *Llibres i problemes del Renaixement* (1989), que juntament amb alguns altres escrits d'història de la llengua dels segles XV al XVIII tanquen la recuperació de Fuster com a investigador pur. O podríem dir, acadèmic, ja que en aquests anys, per primera vegada Joan Fuster accedí a la condició de docent universitari, com a professor de la Universitat de València. Era la primera vegada que cobrava un salari que li permetia no haver de dependre de la precarietat del món editorial. I amb tot, Fuster seguí col·laborant ací i allà i espentant iniciatives com ara l'aparició de la revista *L'Espill*, l'any 1979 o la Biblioteca d'Autors Valencians de la Institució Alfons el Magnànim/IVEI.

El 6 de març de 1992 Joan Fuster datava a Sueca el que potser fou el seu darrer text, publicat eixe mateix any. *La Fortuna* —que sempre ajuda els audaçs per sentit de l'humor, és clar— va voler que fos un pròleg dedicat a Montaigne. Digué Fuster: «Montaigne es va “retratar” en el seu llibre —*car c'est moy que je peins*— i ho va fer de bona fe —*c'est icy un livre de bonne foy*— coses insòlites aleshores i ara. És el secret del seu atractiu».¹⁴ És el secret, també, de l'obra de Fuster. ◀

| ¹⁴ Joan FUSTER: «Pròleg», a Montaigne, *Assaigs breus*, València, Albatros, 1992, p. 14

